

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Marje Paddar
Olevik Jaak Jõerüüdi teostes “Muutlik” ja “Teateid surmast”

Bakalaureusetöö
Juhendaja Johanna Ross

Tartu 2017

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Lineaarse aja lõhkumine	6
1.1 Narratiivi olemus	6
1.1.2 Hetked	10
1.2 Oleviku kujutamine	12
1.2.1 Argipäeva olevik	12
1.2.2 Oleviku igavikulisus hetkede kordusena	14
2. Aeg kui teema	19
2.1 Aeg ja ruum	19
2.2. Nostalgia	21
2.2.1 Nostalgia mõiste	22
2.2.2 Tuleviku nostalgia	24
2.3 Ajast väljumine	25
Kokkuvõte	27
Kirjandus	29
Summary	31

Sissejuhatus

Jaak Jõerüüt on viljakas ja mitmekülgne proosakirjanik, luuletaja, diplomaat ja poliitik. Ta alustas enda kirjanikukarjääri 1975. aastal, mil ilmus luulekogu “Kaitsekiht” ja lasteraamat “Meierkasti Mats”. Järgnevalt ilmus luulekogu “Kõne sellel teemal” (1977) ning lasteraamat “Autod” (1977). Edasi avaldas Jõerüüt 1980ndatel suuremalt jaolt jutustusi ning novelle: “Leping. Õpetajad” (1979), “Igavene suvi” (1980), “Meeste tantsud” (1984), “Teateid surmast” (1987), “Teateid põrgust” (1990), “Sõber. Valik novelle 1979–2005” (2005). Samuti on Jõerüüdi sulest ilmunud romaane. Neljaosalise romaani “Raisakullid” esimene ja teine osa on ilmunud aastatel 1982 ja 1985, kolmas ja neljas osa ühe teosena aga ligikaudu 30 aastat hiljem ehk aastal 2013. 1980ndatel ei avaldanud Jõerüüt ühtegi luulekogu, kuid järgneval kümnendil ning edasi ilmusid “Üks ja ainus. Luuletusi 1967–1971” (1997), “Uus raamat” (2004), “Armastuse laiad, kõrged hooned” (2010), “Kõik luuletused” (2011). Jõerüüt on avaldanud veel päevikuvormis romaani “Muutlik” (2010), memuaarid “Diplomaat ja mälu” (2004), “Poliitiline avaldus. Arvamusi ja kommentaare 1996–2008” (2008) ja elulooraamatu “On nagu on” (2017). (Jõerüüt 2017)

Käesoleva bakalaureusetöö aluseks on võetud Jõerüüdi novell “Teateid surmast” ning romaan “Muutlik”. Antud novell ning romaan on ühed eripärasemad teosed Jõerüüdi sulest ning neid mõlemaid iseloomustab ajaline fragmentaarsus, mida Jõerüüdi teistest teostest ei leia. Selline valik annab võimaluse vaadelda Jõerüüdi proosat antud töö autori jaoks just kõige huvitavamast ja omanäolisemast küljest. Samuti on “Teateid surmast” ja “Muutlik” ülesehituselt ja sellega seoses teksti poolt edasiantavas tunnetuses väga sarnased. Seda arvamust toetab ka Jõerüüdi abikaasa, luuletaja ja

proosakirjaniku Viivi Luige intervjuu Doris Karevale, milles Viivi Luik kirjeldab “Muutlikku”: “Seda raamatut pole millegagi võrrelda, selle elutunnetus on uudne. JJ enda loomingust tuli meelde novell „Teateid surmast”, kus samuti on ajakihid segi.” (Kareva 2011). (Elu-)tunnetus, mida “Muutlik” ja “Teateid surmast” edasi annavad, on paratamatult seotud ajakihtide segipaiskamisega.

Rein Veidemann on nimetanud “Teateid surmast” Jõerüüdi silmapaistvaks kirjanduslikuks etteasteks. Samuti on ta kirjutanud, et 1980. aastate lõpust ja 1990. aastatel toimus kirjanduse muutumine ning “Muutlik” otsekui kinnitab seda ning on “uue kirjanduse” heaks näiteks. (Veidemann 2011; 453–454) Tiit Hennoste on kirjanduse muutumise protsessi iseloomustanud sõnadega “kaanonist lahti”. Tema järgi pole kirjandus enam kultuuri ega rahvusliku ideoloogia ja elu keskmes, vaid saab tegeleda iseendaga. Proosas on tõusuteel omaelulooline kirjandus, memuaristika, pihtimuslikud päevikud ja esseistika (Hennoste 2003: 196–198). Sellist muutust näeme Jõerüüdi üldises loomingus, mida iseloomustab aja jooksul suurenenud omaeluloolisus. Samuti väljendab muutust Jõerüüdi kirjanduses tema poolt aina rohkem kasutatavad modernistliku proosa tunnused. Mõned olulisemad tunnused, mida Jõerüüt kasutab ja mis Tiit Hennoste järgi modernistlikku proosat iseloomustavad, on järgmised: subjektiivne ajavool, teadvuse voolu kasutamine, tegelase siseilma süübimine, muutunud maailma vaatlemine, inimese tunnetus- ja tajuprotsesside esiletõus, tehnoloogia (Hennoste 2016: 240–241).

Just “Teateid surmast” ja “Muutliku” uudsus ja omapära ajalise teemast lähtudes on põhjuseks, miks antud teoseid on vajalik uurida. Eesti kirjandusmaastikul sarnaseid teoseid on vähe ning veel vähem on neid põhjalikumalt analüüsitud. “Muutliku” olulisus seisneb ka selles, kuidas see esindab uuemat ja muutunud kirjandust.

Jaak Jõerüüdi proosas kujutatud aja analüüsimiseks annan ülevaate aja kujutamisest narratiivis ning sellest, kuidas käsitletakse aega kui teemat. Aeg on väga abstraktne

mõiste ning selle uurimise lihtsustamiseks on parem seletada, mis võtetega on võimalik kujutada aja voolamist. Jõerüüdile omane kronotoop ehk aegruumi kujutamine on üpriski ebakonventsionaalne ning nõuab klassikalisest erinevat lähenemist. Puuduvad tegelased, kes oleksid Jõerüüdi valitud proosateoste narratiivides algusest lõpuni kaasategevad ning kelle kaudu saaks neile projitseeritud aja olemust avada. Peamine tegelane on aeg. Seda on “Muutliku” kohta kirjutanud ka Jõerüüt ise enda elulooraamatus “On nagu on”, vastates Aita Kivi küsimusele teose kompositsiooni kohta: “Nii sai valmis tervik, tekkis ainuvõimalik kompositsioon, loogiline, aga mitte ainult, tunnetuslik, aga mitte ainult. Ja alles siis sain ma aru, et selle romaani *peategelane on Aeg.*” (Jõerüüt 2017: 177)

Käesolev töö koosneb kahest suuremast peatükist, millest esimene annab ülevaate Jõerüüdi loominguga tekstilisest ülesehitusest ning teine temaatilisest sisust. Seda selle tõttu, et Jõerüüdi teksti vormiline pool toetab selle sisu. Selleks, et tutvustada lugejale Jõerüüdi ajakujutust nii vormilisest kui ka sisulisest aspektist, on mõlemas peatükis esile toodud ajast lähtudes kõige olulisem.

Esimene peatükk keskendub narratiivile, selles oleva lineaaraja lõhkumisele ning hetke olemusest ülevaate andmisele. Samuti käsitleb peatükk oleviku kujutamist, kirjeldades oleviku tajumist argipäevase, korduva ja igavikulisena hetkede kordumise kaudu. Teine peatükk kirjeldab ja uurib Jõerüüdi kujutatud aega kui teemat. Samuti uurib teine peatükk minevikulist olevikku nostalgia kujul, andes ülevaate nostalgia olemusest. Lühidalt on peatatud ka aja ja ruumi suhetel ning ajast väljumise teemal. Bakalaureusetöö põhineb suuresti Epp Annuse teosel “Kuidas kirjutada aega” (2002), mis on põhiline ja kõige põhjalikum eestikeelne teos, mis uurib aja kujutamist kirjanduses.

1. Lineaarse aja lõhkumine

Aeg on abstraktne mõiste, mida on raske defineerida. Seda seeõttu, et ajal on tähendus, mis antakse aja teadvustamise käigus (Veidemann 2002: 13). Aega defineeritakse läbi aja iseenda ja see on olemas niivõrd, kuivõrd seda teadvustatakse. Aja korrastamiseks on oluline uurida narratiivi. “Narratiiv” on Märt Väljataga järgi ladinatüveline sõna loo või jutu tarvis (Väljataga 2011: 241).

Üldiselt püütakse narratiivi mõiste abil uurida kas ajalootunnetust kitsamalt või inimitunnetust üldisemalt (Väljataga 2008: 684). Käesoleva töö raames on olulisem viimane, keskendudes vähem ajalootunnetusele. Eesmärk on uurida, kuidas Jaak Jõerüüt tajub ja kujutab aega ning missuguste võtetega narratiivis ta seda teeb. Narratiivi defineerimisel on oluline ka defineerida, milleks saab narratiivi kasutada ning kuidas see funktsioneerib. Sellele on osutanud ka Prantsuse filosoof Paul Ricoeur, kes väidab, et “narratiiv on tähenduslik vaid sedavõrd, kuivõrd ta kujutab inimkogemuse ajalist iseloomu” (Annus 2002: 33–34). See tähendab, et tähendus tekib selle kaudu, kuidas narratiivis väljendub inimkogemus. Jõerüüdi loomingus tungib tema kogemus ajalises raamistikus väga tugevalt esile.

1.1 Narratiivi olemus

Ricoeuri aja ja narratiivi suhete uurimuse „Aeg ja narratiiv“ põhitees on, et „aeg saab inimlikuks niivõrd, kuivõrd ta on artikuleeritud narratiivses laadis; narratiiv omakorda on tähenduslik sedavõrd, kuivõrd ta skitseerib ajakogemuse piirjooni” (Annus 2002: 160). Ricoeur viitab Augustinusest lähtudes aja ja selle jutustamise paradoksile: aeg, mis on meile otseselt tajutav vaid läbi oleviku, milles peegeldub mineviku mälestuste ja

tulevik ootuste kaudu, on oma abstraktsuses täielikult hõlmamatu. Mälust valguvad ettepoole teatavad ajatükid, ja mis mälust esile valgub, eraldub sealt üksiku pildina või narratiivses koes, loona. Narratiiv struktureerib aja, on vahendiks, mis võimaldab aega hõlmata ning selle liikumist tajuda. (Annus 2002: 160) On oluline uurida, missugune on Jõerüüdi proosas kujutatud narratiivne lugu. Kuna mälust eralduvad ja tekstina saavad kirja teatud olulisemad fragmendid, tekib narratiiv väiksematest hetkedest. Need hetked ei pruugi aga olla loo sidususe tajumiseks lineaarselt esitatud.

Seletamaks, kuidas mälust esiletungiv hetk saab narratiiviks ehk kuidas kantakse tegelikkuse sündmustik üle narratiivi, kasutan samuti Ricoeuri uurimust. Ricoeuri kohaselt teose põhisündmustik ehk tuumlugu on tegevuse jäljendus, mis on dünaamiliselt korrastatud. Ricoeur kasutab korrastamisprintsipi tähistamiseks Aristoteleselt pärit mõistet *muthos*, mille ingliskeelseks vasteks on *emplotment*. Ricoeuri kohaselt saab seda mõista kui “sündmuste organisatsiooni”. Eesti keeles on see Veidemanni järgi käsitatav kui “lugusus”. “Lugusus” on Ricoeuri jaoks võtmeküsimus, et selgitada aja ja narratiivi suhet. See vahendamine leiab aset *mimesis*’e ehk kujutamise, jäljendamise (VSL) kaudu. Ricoeuri tõlgendus *mimesis*’est on teo teadvustamine, meenutus, jälg mälus, mis vormistatakse tuumlooks. Järelikult kujuneb või seisneb tuumloo lugusus tekstimaailma ja kuulaja-vaataja maailma lõikumises. Oma olemuselt on see lõikumine aja ilmnemine ehk selle tulek keelde. Tegelikkuse ajakujutusele antakse teadvuse poolt tekstiline ehk märgiline staatus. See omakorda kujundatakse vastuvõtjas ehk lugejas uueks ajakujutiseks. (Veidemann 2002: 26–27) Seega iga lugeja tõlgendab lugu enda maailmale vastavalt.

Tähenduse loomine tekstis oleneb jutustajast, kes suunab lugeja tähelepanu sinna, kuhu tähenduse huvides on vajalik (Annus 2002: 167). Tihti võib tähenduste loomine eeldada seoste loomist, mis omakorda võivad kutsuda esile hüplikke liikumisi narratiivses aegruumis. Seega narratiiv ei pea tingimata olema ajaliselt lineaarselt esitatud ning ajaline lineaarsus ei saa olla miski, mille kaudu defineerida narratiivi. Oluline on, et

tekst looks tähenduse. Lihtsustatult saab öelda, et narratiivi saab mõista tähenduslikult ühendatud sündmuste esitamist tekstina (Annus 2002: 19).

Selline definitsioon annab võimaluse narratiivi lookesksel määratlemisel valida kahe mõtteviisi vahel: narratiiv kui sündmuste ajaline järgnevus või narratiiv kui tähenduse loomine (Annus 2002: 33). Kuigi sageli peetakse narratiivi määratlemisel oluliseks, et seda koos hoidvad sündmused oleksid omavahel nii ajaliselt kui ka põhjuslikult seotud, nii nagu rõhutas inglise kirjanik E. M. Forster, on selle töö raames eelkõige oluline tähendusloome aspekt. Ehk siis selleks, et tekiks lineaarsemalt mõistetav narratiiv, ei pea selles esinevad sündmused olema ajaliselt lineaarselt esitatud. Olulised hetked ja sündmused võivad narratiivis paikneda vabalt valitud kohas. Paradoksaalsel kombel aitab selline aja katkestamine, lõhkumine, segiajamine narratiivis aja tundetut pidevust muuta inimlikuks ja arusaadavaks (Annus 2002: 166).

Jaak Jõerüüdi proosateostes esinevad sündmused ajalises lineaarsuses eelkõige novellikogude ja jutustuste puhul. Kõige suuremaks erandiks on romaan „Muutlik“ ning sellele sarnane novell „Teateid surmast“, milles mõlemas puudub ajaline lineaarsus. Romaan „Muutlik“ koosneb daatumitega sissekannetest, mis mõjutavad teost vaatama kui päevikut, kuid see pole seda. Sissekanded on kirjutatud Riias saadikuks olemise perioodil aastal 2009. Kujutatud aeg on argine, peamiselt kirjeldab Jõerüüt diplomaaditööd, Riia linna ja külastusi Tallinnasse. Jõerüüt vaatleb Riia eripäraseid jooni inimeste, kohtade ja maastiku näol. Esile tõuseb kohvikukultuur, mis iseloomustab Jõerüüdi argipäevast käitumist. Igapäevaelu kirjeldused seostuvad paralleelidega minevikust ja mujalt, mis ajendavad Jõerüüti arutlema elu, aja ja sündmuste suhtelisuse üle. Jõerüüt meenutab enda nooruspõlve Tallinnas, vanemaid ja sugulasi, kolleege ja eelnevaid lähetusi peamiselt Itaalias ja Soomes. Romaani läbib mõiste *camino* ehk teekond, rännak. Veidemanni järgi *camino* osutab palverännakule, mis laseb inimesel avastada enda piirangud ja piirid, kuid samuti leida ka puhastuse (Veidemann 2011b: 25).

Daatumid pole lineaarsed, kronoloogia puudub. Mõnikord jooksevad kuupäevad kronoloogiliselt, teinekord vastupidi. Esineb ka kohti, kus suvekuu sissekandele järgneb talvekuu sissekanne. Näiteks esimese peatüki esimese poole kuupäeva markeeringud on järgmised: 31. detsember 2009, neljapäev; Kolmapäev, 30. detsember; Teisipäev, 29. detsember; Pühapäev, 27. detsember; 11. veebruar, kolmapäev; 1. jaanuar 2009; Esimene jõulupüha; Jõululaupäev; Valge, tavaline talvepäev; Esmaspäev, 21. detsember; Neljapäeva hommik, 2. aprill; Pühapäev, 20. detsember; Reede, mis on just alanud; Neljapäev, 17. detsember,; Laupäev, 6. juuni; Pühapäev, 7. juuni jne. Märkimisväärne on teose viimane sissekanne, mille kuupäev on 32. detsember ehk Jõerüüdi enda loodud päev. Sissekandes meenutab Jõerüüt, kuidas ta nägi kaugelt enda pool aastat surnud ema, kes ootas midagi. Ta kirjutab: “Ema seisis bussipeatuses. *Camino* viimases külas” (Jõerüüt 2010: 334). Jõerüüdi kirjutis võib olla unenägu või ettekujutus, kirjeldades tema ema, kelle *camino* kui elutee oli lõppemas.

Kuupäevade esitamiseviis on Jõerüüdi poolt tunnetuslik ning kohati pole ta näinud mõtet kirjutada sissekandele numbriga kuupäeva, vaid määratlenud sissekande aega enda jaoks sobiva nimetusega. Daatumitega tekstid on küll segamini paisatud, kuid mõjuvad ühtse tervikuna. Sissekanded on jaotatud viite peatükki, mis viitavad viiele Jõerüüdi enda loodud aastaajale. Aastaaegade nimed on järgnevad: talvsügiskevadtalv, suvisügistalvsügissuvi, suvi, talv, suvikevad. Selline aastaaegade käsitus võib olla tingitud Jõerüüdi jaoks sellest, et ta ei koge aastaaegu konventsionaalsel moel. Pigem on ka aastaaegade määramine tunnetuslik, lähtudes mitte kuupäevast, vaid sellest, kus ta enda arvates aastases teekonnas asub.

Samuti esineb Jõerüüdi tekstides palju tsitaate ning viiteid erinevatele kirjanikele, filosoofidele jms. Kõige rohkem on mainitud Mika Waltarit, Pentti Saarikoskit, J. D. Salingeri ja Jean-Paul Sartre'i. Pikemad viited on markeeritud nimetusega “tähelepanek” ning on märgitud rasvases kirjas. Esialgu tunduvad tähelepanekud asetsevat

meelevaldsetes kohtades sissekannete vahel, kuid lähemal lugemisel selgineb nende asetsuse olulisus. Need tähelepanekud on autorite poolt, kes on Jõerüüdi mõttemaailma mõjutanud ning suunanud teda tajuma maailma nii nagu ta seda teeb – ajakeskselt.

Novellis „Teateid surmast” on ajasihid samuti segamini, kuid puuduvad daatumid ja peatükid, mis aitaksid mõtteliselt aega korrastada. Novellis kirjeldatud sündmuste omavahelised seosed aitab luua selge liikumine ajas ja ruumis: kolleegi surmaga, keda nimetatakse polüglotiks, seostub jutustajale Itaalia, järgmine hetk kirjeldab ta detailselt enda Itaalia reisi ja sellega seonduvat Prahat, kuhu ta tagasi oli igatsenud, kuid Itaalia reis tuli ette. Autor kirjeldab samasuguse situatsiooni kordumist teistel asjaoludel järgneval aastal. Meenutus Praha Vana juudi kalmistust tekitab seost kolleegi matusega ja lõpuks jõutakse minevikumälestustest olevikku. Mõlema teose ülesehitus toetab nende sisu; ajaline fragmentaarsus toetab esinevat aja temaatikat, Jõerüüdi liikumist mõttes minevikus, mälestustes, olevikus ja tulevikulootustes.

1.1.2 Hetked

Meenutades olevikus mingit lugu minevikust, mäletatakse sellest tihti ainult teatud olulisemaid hetki. Need hetked võivad lugeja jaoks omandada suurema tähenduse kui lugu ise. Ajatükk, mis mälust esile kerkib, on alati kuidagi struktureeritud: sellel on mingi alguspunkt ja mingi lõpp-punkt, millest on võimalik koostada tervikut. Kirjanduslik tekst koosneb tavaliselt teatava pikkusega ajalitest tsüklitest. Need tsüklid algavad punktistatud olevikuhetkest. Hüppeliikumine ühest punktistatud hetkest teise nii jagab kui ka ühendab narratiivi ehk narratiivi pidevus moodustub katkestuste pidevusest. (Annus 2002: 160–162)

Narratiivi mõõtühikuks on tegevus, sündmus, mitte mõõdetud pikkusega ajaühik. Seega oluline narratiivis on see, mis aja pidevvoolu takistab, mis olemise katkematuses sündmusena esile tõuseb (Annus 2002: 164–165). Need sündmused on need, mis lugejat

kõige rohkem kõnetavad. Jutustatud aja ebapüsivus ilmneb tagasivaadete, ühelt objektilt teisele liikumiste ning rütmimuutuste kaudu. Iga lugu sisaldab endas hetki, milles peatutakse kauem, ja hetki, mis jäävad kõrvale. Ajaühik narratiivis ehk küsimus, mida, kui kaua, kuidas millestki jutustada (kas kokkuvõtlikult, stseeniliselt, millal peatuda) on tähendusloome teenistuses (Annus 2002: 167). Ehk, nagu ennegi mainitud, on narratiivi puhul kõige olulisem tähenduse loomise aspekt.

Hetked võivad olla tajutavad erinevalt. Ühest küljest saame rääkida narratiivi läbivatest pidevatest nüüdhetkedest, mis on “mingisugune pidevalt muutuv ja defineerimatu, kuid alati kohal olev maailma- või tekstitunnetus” (Annus 2002: 267). Need on olevikuna tajutavad hetked, mis esinevad läbi teose. Niisamuti ka Jõerüüdi proosas. Teisalt saab Annuse järgi aja pidevust ja hetki tajuda vaid selle katkestuskohtades (Annus 2002: 267) ehk narratiivist tulevad esile kõige olulisemad ja tähenduslikumad punktid, kui seda katkestatakse ja jäädakse ühte hetke pikemalt peatuma. Seisupunktid narratiivis on need hetked, mil inimene on maailmaga üks ning ei ole muud kui selgus, lunastus, kirgastus (Annus 2002b: 53). Selle hetke maailm ja intensiivsus, mida kujutatakse, võib teiste maailmade võimalikkuse tühistada ja alles jätta vaid ühe. (Annus 2002b: 53) Seda hetke tajutakse kui epifaanilist hetke.

Heaks näiteks on “Muutliku” 17. juuli sissekanne, mis kasvab epifaanilise haripunktini. Veidemann on kirjeldanud, et sissekanne kõlab kui Chopini klaverisonaat. Veidemann kirjutab: “Epifaaniline hetk tabab pihtijat reedel, 17. juulil 2009 /.../ See algab selge vaigse suveõhtu kirjeldusega, eilse joodud vana veini meenutamise, mis kasvab üle kogu epohhi kujundiks, ja seejärel järgneb loitsuline elu määratlemine. Kuhjatud võrdlused lõpetab rahunenult leebe konklusioon: „Elu kui andeksandmine. Elu kui andekssaamine. Elu kui halastus” (lk 334). Metatekstist saab tekst, tekstist Tekst (täendus)”. (Veidemann 2011: 456) Jõerüüdi proosa kontekstis näeme, kuidas Jõerüüdi mõtte ja seosed liiguvad. Väikesed igapäevased hetked muutuvad suureks eksistentsialistlikuks küsimuseks. Mõtted argipäevast võtavad märkamatuult lugeja kaasa

haripunktini, mis ei jäta kedagi külmaks. Sellised võrdlevad hetked jõuavad Jõerüüdi tekstis tihti punktini, mil ta soovib defineerida olemise tähendust. Need järeldused, mida ta olemise kohta teeb, on aga alati erinevad.

1.2 Oleviku kujutamine

Käesolev alapeatükk keskendub Jõerüüdi proosas kujutatud olevikule. Olevikust lähtumine on paratamatu, sest fiktsionaalses maailmas, nii nagu “tegelikus maailmas”, asub lugeja alati olevikus. Nii nagu päriselus, on ka mõttekujutuslikus maailmas minevik möödas ja tulevikust olemas vaid kujutus. Annuse kohaselt on vaid üks päris aeg - on vaid olevik. See on lõpmatult edasiliikuv ja pidevalt muutuv. (Annus 2002: 116–117)

Peatükk annab ülevaate oleviku näol kirjeldatud argipäevast ja toob näiteid selles esinevatest hetkedest. Samuti on välja toodud ja kirjeldatud, kuidas argipäeva hetked korduvad ning võivad mõjuda igavikulisena. Augustinuse järgi on kogu aeg tajutav oleviku ja mälu kaudu (Annus 2002: 152). “Pihtimuste” 11. raamatus ta kirjutab „Pole õige öelda: „Aegu on kolm: minevik, olevik ja tulevik.“ Kuid võib-olla öeldakse õigesti järgmiselt: „Aegu on kolm: mineviku olevik, oleviku olevik, tuleviku olevik.“ Need kolm on meie teadvuses, ja mujal ma neid ei näe: mineviku olevik mälestusena, oleviku olevik vahetu nägemisena, tuleviku olevik ootusena.“ (Augustinus 1993: 276) Olevik on aja tajumisel kesksel kohal, sest selle kaudu mäletatakse minevikku ja kujutletakse tulevikku. Selle tõttu peabki Jõerüüdi kujutatud aja tajumiseks lähtuma narratiivis kirjeldatud olevikust, mis on lugejale edasi antud kujutatud hetke näol.

1.2.1 Argipäeva olevik

“Muutlikus” ja “Teateid surmas” on alati valdav argipäev, milles liigutakse. See mõjub tihti muutumatu ja igavana. Hetked, mis narratiivis esile tõusevad, on meenutused.

Taustal on alati aga oleviku näol argipäev. Kui teoses “Teateid surmas” liigub jutustaja Veneetsiast tagasi Tallinnasse, kirjeldab ta teekonda ebatähtsana. Nii nagu ta reisis Itaaliasse, reisib ta ka tagasi. Siin esineb kordus, milles pole midagi uut ega erilist ning autor kirjeldab: “Hommikul kell kuus astusin kaatrisse, see liikus tuttava mootorituksumise saatel mööda kanaleid täpselt selle paigani, kus ma esimest korda oma kohvrit kaldalt alla paadimehe kätte ulatasin. Kõik rullus tagurpidi tagasi peegli sisse ja tõmbus seal vapustava kiirusega kokku ebamääraseks mälestustombuks” (Jõerüüt 2005: 176).

Suubumine ajas ja liikumine teise riiki toob Jõerüüdile kaasa tundmise, et ta liigub tagasi argipäeva tuntud olemisse: “Jälle tuli liikuda Ajas ja Ruumis nii nagu ette nähtud, unustada, kui tasakaalutuks nende vahekord juba muutus. Nad omandasid uuesti oma pealtnäha igavesti kehtiva suhte ja asusid dikteerima argielu” (Jõerüüt 2005: 176). Jutustaja oli eemaldunud argipäeva rütmist ja tundis Itaalias olles aja ebatähtsust. Nüüd aga läheb ta tagasi sinna, kus aeg hakkab määrama elu kulgu. Elu muutub tagasi selliseks nagu ta oli varem - argiseks. Argipäeva ja Tallinna kui linna, mida Jõerüüt tunneb väga hästi, kirjeldab ta “Teateid surmast” väga lihtsalt ja hinnanguid andmata: “On august, on valge keskpäev, linn on puhas ja suhteliselt vaikne. Ainult turistide hulgab keskaegsetel tänavatel” (Jõerüüt 2005: 172). Jõerüüt justkui isegi ei vaevu endale tuntud aega ja ruumi pikemalt kirjeldama, sest selles ei paelu tema jaoks enam midagi. See on nii tavaline ja harjumuspärane, et igapäevaelus puudub sellel inimese jaoks sügavam olulisus.

“Muutlikus” kujutatud argipäev Riias on küll tavaline argipäev, kuid jutustaja vaatab seda justkui kõrvalt. See on midagi teist, millest ta kui teisest kultuuriruumist pärit inimene lõpuni aru ei saa: “Seekord juhtisid jalad mind ise sinna, kust ma muidu vaid autoga mööda olin sõitnud, turu lähedale, otse peatänavale Brivibase juurde äärde. Sellist ehtsat kirevate, salapärase, sätendavate mineraalide poodi pole ma varem näinud /.../ Otsin kamaka Aafrikast pärit kvartsi /.../ selline hall kõva ollus, mille kohta meie siin

ütlemes “kivi” (Jõerüüt 2010: 249). Riit tajub Jõerüüt kui külaline, igatsedes vahepeal tagasi Eestisse. “Mina olen siin ajutine nähtus, võõramaalasest kõrvalseisja, keda ei kõiguta siinse reaalelu lained, aga minulegi mõjub miski väsitavalt” (Jõerüüt 2010: 203). See, mis Jõerüüdile mõjub, on siiski teiste inimeste argielu ja tema jaoks nüristunud töö.

Diplomaaditöö ja selle etikett on oma olemuselt Jõerüüdi jaoks kõikides riikides samasugune. Pikapeale selle olemus kaotab enda võlu ning korduvad visiidid, nõutud etikett ja formaalsus on tuimestavad. Sekelduste vahel kaob sündmuste identiteet. Tavalises argielus kaob seikade erilisus, nad muutuvad “mingiks” ja “nagu ikka” sündmuseks, millel puudub eripärasus. “Muidu oli sebumise-tüüpi-päev. Mingi autosõit linnas, mingi asjaajamine, mingi kauplus, hulk kiireid e-kirju nagu ikka, sisse-välja nagu ikka.” (Jõerüüt 2010: 23)

Isegi, kui toimub argielust eristuv sündmus, läheb elu oma üldises olekus tavapäraselt edasi. Seda kirjeldab hästi Jõerüüdi suhtumise aastavahetusse: “Mõnel aastal tundub, et kõik muutub silmapilk uueks, mõnikord tundub, et kõik jätkub vanaviisi ja aastavahetus on inimeste kokkulepe, ei muud. Üks päev päevade reas, mil inimsugu maakeral on otsustanud pidutseda ja teeselda elu alustamist puhtalt lehelt. /.../ Inimesed meenutavad madusid, kes vahetavad nahka, sest teisiti nad ei saa. Aga pärast läheb uue nahaga elu vana moodi edasi.” (Jõerüüt 2010: 24) Ehk saab öelda, et kuigi inimese teadvuses aeg on teine kui aasta, kuu või päev muutub, siis tegelikult aeg oma olemuselt on alati sama enda argisuses.

1.2.2 Oleviku igavikulisus hetkede kordusena

Kohati tajub Jõerüüt olevikku igavikuna (EKSSi järgi on igavik “alguse ja lõputa aeg” või “lõpmata pikana tunduv aeg”), “See siin Riias on minu olevik. Kõik see siin. Ei rohkem ega vähem. Minu olevik. Täna. Ja homme kehtib sama lause. Ja

ülehomme.” (Jõerüüt 2010: 34) Tajutav on igavikulisus argipäevas, millest ei saa eemalduda. Nii nagu ei saa eemalduda igavikulisusest, ei saa eemalduda ka iseendast kaduvas ajas: “Kõik möödub nii kiirelt – lumeta päev, rõõm, külalised, töö, vaade aknast. Kõik möödub kiirelt. Mina ise ei möödu.” (Jõerüüt 2010: 197) Igavikulisus hoiab Jõerüüti justkui lõksus: argipäev möödub, kuid tema ise ei möödu ja ei saa põgeneda iseene eest.

Kuna kõik motiivid korduvad, on minevik ja tulevik samasuguse kaaluga ja raskesti eristatavad. Piirid tuleviku ja mineviku vahel on Jõerüüdi jaoks mälus segamini: “Tulevik on kui unenägu, sa mäletad või aimad sellest midagi. Ükski uni ei ole selge algusega ja selge lõpuga. Nii on ka tulevikuga. Homne päev tundub sama hägune nagu kaugel lapsepõlve rahutud unenäod. Homne võis alata eile ja homne võib alata alles homme õhtul. Kõik on millegi mälestus, kas minevikumälestus või tulevikumälestus.” (Jõerüüt 2010: 24) Selline ajalise narratiivi puudumine mäletamises tekitabki igavikulisuse tunde – sündmustel pole loogilist järjestust ning kõik on omavahel seotud. Ühtlasi kaob ka piir päris- ja unenäolise maailma vahel.

Igavikulisus on tajutav Jõerüüdi loomingus korduste kaudu: kõik see, mis tuleb, ja mis on olnud, on oma olemuselt sarnane ning pidevalt korduv. Jõerüüt kirjutab: “Motiivid, mis elus korduvad. Mõtlen. Meloodia, mis kordub. Raamatus. Elus. Mõtlen.” (Jõerüüt 2010: 21) Motiivide kordumist elus võrdleb Jõerüüt motiivide kordumisega meloodias ja raamatus.

Eelnevas alapeatükis mainitud argipäev kätkeb endas samuti kordumise motiive, mis muudavad selle igavikuliseks. Jõerüüt väljendab “Muutlikus” diplomaadi ametist väsimuse märke, sest pideva korduse kaudu kaotavad lõpuks ka kõige erilisemad sündmused, sümbolid ja märgid enda võlu. Jõerüüt kirjutab, “Tseremooniad, kõned ja lilledki devalveeruvad, kui neid hommikust õhtuni kästakse pruukida” (Jõerüüt 2010:

115). Lõpuks muutub korduv ja nõutud etikett diplomaadi jaoks tühiseks ja kaotab olulisuse.

Kordumise motiiv, mis on ka “Muutliku” ülesehituse puhul ühesuguste päevade kordumise kujul tajutav, seostub Taani filosoofi ja kirjaniku Søren Aabye Kierkegaardi teosega “Kordus” (1984). Sellel ajal oli Kierkegaardi pseudonüüm Constantin Constantius, mis on ühtlasi “Korduse” peategelase nimi. “Korduse” alapealkiri on “Katsetus eksperimentaalse psühholoogia vallas”, mis on kaheti mõistetav ning annab aimu teose kahest tasandist. Esimesel tasandil tõuseb esile eksperimenteeriv laad, mis seisneb tegelaste ja situatsioonide kirjeldamises, milles korduse psühholoogiline tähendus saab ilmsiks. Teine tasand kirjeldab autori suhet lugejaga. (Eriksen 2000: 19)

“Kordus” algab liikumise ja muutumise probleemiga. Kõigepealt Constantin ülistab “kordust” paar lehekülge, kirjutades selle kohta “see on reaalsus ja eksistentsi tõsimeelsus”. “Kordust” nimetatakse teoses “uueks” filosoofiliseks ideeks samast fenomenist, mida kreeklased kutsusid “meenutuseks” (*anamnesis*). Teoses on kaks olulist seika. Esimene on meenutus noorest mehest, kes on melanhoolselt armunud. Constantini diagnoos on, et noor mees kui poeet, elab mälestuses ning et armastatud tüdrukul puudub noore mehe jaoks reaalsus: “Noor tüdruk ei olnud tema armastatu, ta oli ajend, mis äratas temas (noores mehes) poeedi...ja täpselt sellega ta (tüdruk) kirjutas alla iseenda surmaotsusele”. Teine oluline seik on, kuidas Constantin teeb uuriva ekspeditsiooni, et testida korduse võimalikkust ja tähendust. Uurimisretk on suunatud Berliini, kus Constantin on üks kord olnud ja kus ta nüüd tahab “korrata” seda, mis on juba olnud. Mälestus Berliinist on samasugune nagu see kunagi oli, kuid “uuriv retk” kukub läbi kui naeruväärse ja võimatuna. (Melberg 1990: 72)

Kordus on tajutav kui reaalsusest väljumise, mineviku ja mälestuste läbiketramisena. Selle kaudu puudub side reaalsusega, sest nii nagu noore mehe puhul, hakkab mälestus elama oma elu. See, kes noor tüdruk päriselt on, pole noore mehe jaoks ratsionaalselt

tajutav. Constantin usub kordusesse ja ta soovib korrata seda, mis tema mälus Berliini mälestusena on. See aga kukub läbi, sest minevikku ei saa tagasi. Kõik on muutuses ning millegi uuesti kordamine samasugusena nagu mälestuses, on võimatu. Seda ühest küljest selle tõttu, et mälu on petlik, selekteeriv, ja teisalt seepärast, et millegi kordamine on oma olemuselt selle uuesti tegemine. Midagi, mis on kord läbi elatud, ei saa uuesti läbi elada.

“Teateid surmast” puhul näeme ka jutustaja väga tugevat soovi kahel teineteisele järgneval aastal jõuda Prahasse. Seda selleks, et elada läbi kunagist helget mälestust turismireisist, mis on poolikuna säilinud mälusoppides ja jätnud Prahast romantiseeritud mulje. Mälestus pole aga see, mis on reaalsus: kui jutustaja jõuab lõpuks Prahasse ja juudi kalmistule, tabab teda süngus, “Ei, see ei olnud enam lõbus Praha, Švejki Praha. Isegi mitte kõigi turistide Praha” (Jõerüüt 2005: 186). Kõik, mis jutustajat Prahast ümbritseb, on rõske ja ähvardav. See, mida Jõerüüt püüab uuesti läbi elada, pole see, mis on mälestustes.

Nii “Muutlik” kui “Teateid surmast” kätkevad endas hetkede kordumise motiive ning mõlemal teosel puudub klassikaline narratiivi algus ja lõpp. Teosed mõjuvad kui väljavõtted millestki suuremast, millel on algus ja lõpp, kuid lõhutud lineaaraeg ning sündmuste segipaisatus ise seda teoste puhul ei väljenda. Sellega mõjuvad “Muutlik” ja “Teateid surmast” lõputult, justkui kulgeksid samade kordustega narratiivis igavesti edasi. Niisamuti nagu elutee ätkab enda loomulikku kulgemist.

Annuse järgi lõpul ja algusel pole alati suurt vahet, sest aeg on nagu ring. See on ühel ajal nii algamas kui lõppemas. Õigesse punkti asetatud lõpp tagab mõttelise alguse olemasolu seal, kus muidu jätkuks eelnevaga samasugune kulgemine. Samas võib väita, et narratiivi lõpp ei tähenda mitte uut algust, vaid jätab selle lõplikkuse asemel lõputuks. See tähendab, et lõpu aega ei suleta ega alustata uuesti, vaid jäetakse igikestvusse. Loo lõpp jätab selles esinevad tegelased igaveseks ühte seisundisse, välistades edasiste

sündmuste muutuse. Selline narratiivi lõpp teeb eelnevalt mainitud igaviku võimalikuks. Kuigi narratiiv põhineb muutusel, püüdleb see muutumatuse poole, taotleb *muutuse muutmist muutumatuseks*. (Annus 2002a: 190–192) Jõerüüdi mõlemal analüüsitaval teosel näikse olevat sama eesmärk.

2. Aeg kui teema

Käesolev peatükk uurib, kuidas käsitleb Jõerüüt enda loomingus aega kui teemat. Nagu sissejuhatuses mainitud, on Jõerüüdile omane kronotoop ehk aegruumi kujutamine klassikalisest erinev. Puuduvad tegelased, kes oleksid “Teateid surmast” ja “Muutlikus” algusest lõpuni kaasategevad ning kelle kaudu saaks neile kavandatud aja olemust avada. Küll aga saab ajale omistada tegelase omadused. On ju Jõerüütki öelnud, et “Muutliku” peategelane on aeg. Seda lihtsalt mitte kõige klassikalisemas mõistes. Samuti uurib peatükk oleviku kujutamist ning selle tajumist Jõerüüdi kirjanduses argise, korduva ja sellest tulenevalt igavikulisena. Olevikust lähtuvalt esineb ka soovi olla mujal, mida käsitlen nostalgiana ning selleks, et mõista, kuidas nostalgia saab olla suunatud peale mineviku ka tuleviku ja paralleelselt mujal olemise poole, on nostalgia olemus ühe alapeatüki näol lahti seletatud.

2.1 Aeg ja ruum

Jõerüüdi proosa aja ja sellega seotud ruumi uurimiseks kasutan vene kirjandusteadlase Mihhail Bahtini loodud terminit kronotoop. Bahtini järgi on kronotoop aja- ja ruumisuhete olemuslik seos kirjandusteoses. Sõna-sõnalt tähendab see “aegruum”. Ilukirjanduse kronotoobis toimub ruumi- ja ajatunnuste kokkusulamine mõtestatud ja konkreetseks tervikuks. Oluline on Bahtini käsitluse puhul meeles pidada, et selles domineerib aeg. Bahtin näitab, et kronotoop on aja ruumistamine, kuid samuti ka ruumi ajastamine: “Aja tunnusjooned avalduvad ruumi kaudu, ruum aga leiab mõõtmist ja mõtestamist aja kaudu”. (Bahtin 1987: 44) Kronotoobi kaudu on võimalik aega kiirendada või aeglustada ning kronotoop teeb võimalikuks ruumiliste suhete kujutamise ja sündmuste loogika (Raud 2013: 227; 229). Ühest küljest puudutab

kronotoop narratiivitüübi küsimust, teisalt see annab edasi tekstis kujutatud tunnetusliku aegruumi. Jõerüüdi puhul väljendub see kujutatud aegruum õhustikus, mis on igal paigal erinev.

Jõerüüdi teostes esineb kõige rohkem teekronotoopi, mis kujutab endast “teel” olevate inimeste kohtumist, mida juhib juhus. Teel kohtuvad need, keda tavaliselt eraldab kas sotsiaalne hierarhia või ruumiline kaugus. Teel olles aeg otsekui suubub ruumi ja voolab selles. (Bahtin 1987: 172) Tee ja teekonna metaforiseerimine tuleb just sellest. Heaks näiteks on “elutee”, mille põhiteljeks on aja voolamine. “Muutliku” ja “Teateid surmast” puhul on eluteel olemine põhiliseks teemaks, kirjeldades neid inimesi ja hetki, mis jäävad selle tee peale ja autorit mõjutavad.

Jõerüüt kirjeldab eluteed kui *camino*'t. Esimesel *camino* mainimisel 8. veebruari sissekandes Jõerüüt kirjutab “Üksvahe pidasin mitu aastat järjest plaani minna *camino*'le, sellele vanale palverändurite teele, mis viib LÄÄNESERVALE, Santiago de Compostelasse. /.../ Aga ühel päeval käis välgatus peast läbi. Ma ei pea minema *camino*'le! Ma võin oma igapäevasest elust teha *camino*. Nüüd, kohe. Ja edaspidi alati, päev päeva kõrvale, nädal nädala kõrvale” (Jõerüüt 2010: 76). Edasi mainib Jõerüüt *camino*'t kui enda eluteed, mille “Külad vahelduvad, öömajad vahelduvad, päevad vahelduvad, ilm vaheldub” (Jõerüüt 2010: 124). Ehk Jõerüüt võrdleb enda diplomaadi elu *camino* 'ga, olles sunnitud pidevalt vahetama asukohta.

Mõlema teose puhul mängib aja kujutamisel rolli ka ruum, kus liigutakse: “Teateid surmast” puhul on selleks Tallinn, Veneetsia ja Praha, mida kõiki iseloomustab mingisugune kindel õhustik. Jõerüüt romantiseerib Itaaliat, eriti Veneetsiat, kirjeldades detailselt sealset elurütmi ning rahu, mis see hinge toob: “Sebimine seal all kanalil, ükskõik kui ilus, ükskõik kui kirglik, vajus äkki kusagile kaugusse. Teine, rahulikum tunne kerkis hingepõhjast üles. “Sa oled siin” – teatas kirikukella harjumatu, võõras kumin” (Jõerüüt 2005: 169). Veneetsia tuletab autorile meelde tema meeldivat kohalolu

olevikus, mil kuhugi pole kiiret. Samuti pole Veneetsia kuidagi seotud argipäevaste toimetuste või tööga - see on justkui reaalsest maailmas äralõigatud paik, mille järele Jõerüüt korduvalt igatseb nüristavas igapäevarütmis.

Prahal on aga oma aegruum, mida Jõerüüt kirjeldab eelkõige läbi juudi linnaosa ja selles asetseva kalmistu, mis viib autori minevikku. Ta muutub tõsiseks, raskemeelseks: “Vanade kivide all oli veel vanem muld, mullal olid astunud vanaaja inimeste jalad ja siin tuli see eriti selgelt meelde” (Jõerüüt 2005: 184). Ometi suudab Jõerüüt nostalgiat ja kurvameelsust samuti romantiseerida. Prahas on mingisugune tabamatu ajalooline võlu ja valu, mida on ühel inimesel võimatu hoomata.

“Muutliku” puhul aga on aegruumis liikumine väga kiire ning tihti ei saagi aru, kus autor asetseb. Lugeja saab eeldada ning otsida vihjeid. Üks hetk asub autor Tallinnas, teisel hetkel Riias, samuti meenutab Roomas töötamist, Stockholmis, Helsingis käimist, kuid esineb ka lapsepõlve rändamist. Läti Luuletaja ja eesti kirjanduse tõlkija Guntars Godiņš on kirjutanud, et ““Muutlik” on ju paljuski ka Riia raamat, selles on hoomatav Riia linnale iseloomulik vaim ja vaimsus, isegi Riia lõhn ja Riia rütmid” (Godiņš 2010).

2.2. Nostalgia

Käesolev alapeatükk käsitleb Jõerüüdi proosat punktist, mis vaatab olevikust lähtudes igatsevalt kuhugi mujale ajahetke. Olgu selleks soov pöörduda minevikku või ootus tuleviku suhtes. Mineviku puhul Jõerüüt tajub “Muutlikus”, kuidas see käest libiseb ja võib tulevikus ununeda. Kaob piir minevikus toimunud sündmuste vahel, “Ning sa ei mäleta varsti, kas sulle saadeti need laused, mida sa millegipärast kaua meeles pead, või saatsid sa need ise kunagi kellelegi.” (Jõerüüt 2010: 19) Olevikus mäletame minevikusündmuse teistmoodi kui need päriselt olid ja Jõerüüt seab mälu usaldamise kahtluse alla: “Täna tean veel kindlalt, kelle omad need siin on. Aga kuu lõpus? Järgmisel suvel?” (Jõerüüt 2010: 19) Seejuures tundub, et sündmused, mis ununevad,

on tihtipeale argist laadi, kadunud mälus igapäevaste tegemiste vahele. Jõerüüt tajub kartust unustamise ees. Eelkõige on see enesest lähtuv kartus unustada see, mis teda ennast iseloomustab.

2.2.1 Nostalgia mõiste

Sõna “nostalgia” tuleneb kreekakeelsetest sõnadest *nostos*, tähendusega “tagasipöördumine koju” ja *algia*, mis on mõistetav igatsusena. Nostalgia mõiste võttis kasutusele Šveitsi arstitudeng Johannes Hofer aastal 1688 enda väitekirjas, et kirjeldada koduigatsust meditsiinilise diagnoosina sõduritel ning kodukandist eemal õppivatel üliõpilastel. Kirjandus- ja kultuuriteoreetik Svetlana Boym kohaselt on nostalgia tundena “igatsus kodu järele, mida enam ei eksisteeri või pole kunagi eksisteerinud.” Ta lisab, et “nostalgia on kaotuse ja ümberpaigutuse tundmus, kuid samuti ka romanss iseenda fantaasiaga.” (Boym 2007: 7–8)

Igatsuse kohta kirjutab Jõerüüt enda biograafias: “Ma usun, et iga inimene mitte ainult et ei taha, vaid tõesti igatseb aru saada, mis on loori taga, mis on seal, kuhu silm ega mõistus ei ulatu” (Jõerüüt 2017: 181). See igatsus kehtib nii mineviku kui ta tuleviku suhtes ning avaldab soovi mõista ja aru saada aja piiridest väljaspool olevale. Ka “Muutlikus” on see mõte väljendatud: “Igatsus. Kui see saabub, siis on ta korraga nii igatsus mineviku kui ka igatsus tuleviku järele” (Jõerüüt 2010: 81) Seda mõtet toetab ka eelnevalt mainitud Augustinuse ajamääratlus, mille järgi aegu on kolm ning need on meie teadvuses: mineviku olevik, oleviku olevik, tuleviku olevik (Augustinus 1993: 276).

Eluloouuriija Ene Kõresaar järgi “mõiste *nostalgia* kirjeldab tunnet, mis leiab väljenduse mineviku positiivses (üle)hindamises vastukaaluks tunnetatud vajakajäämistele olevikumaailmas.” (Kõresaar 2008: 760) Sellest tulenevalt saab öelda, et olevikust pigem eemaldutakse, et pöörduda mineviku poole, mis seostub millegi paremaga kui

see, mis on käesolev. Kõresaare käsitus mineviku ülehindamisest ja selle poole pöördumisest olevikust eemaldumiseks on sarnane Kanada kirjandus- ja kultuuriteoreetik Linda Hutcheoni teooriale.

Hutcheoni kohaselt “nostalgia võim tuleb mineviku möödulikkusest, sellele ligipääsmatusest. Minevikku, mida mäletatakse, on harva minevik, mida tegelikult kogeti. See, mida mäletatakse, on läbi mälu ja iha idealiseeritud ettekujutus. Selles mõttes on nostalgia vähem mineviku kui oleviku kohta. See on “mälestatud” minevikuna, kristalliseerunud väärtuslikeks hetkedeks, mis on valitud mälu, kuid ka unustamise ning iha moonutuste ja ümberkorralduste poolt. Samaaegselt kaugendav ja lähendav, nostalgia pagendab meid olevikust, kui see toob väljamõeldud mineviku lähedale. Lihtne, puhas, korrastatud, kerge, kaunis või harmooniline minevik on konstrueeritud (ja emotsionaalselt kogetud) koos olevikuga, mis vastupidi aga, konstrueeritud kui keeruline, saastunud, anarhiline, raske, inetu ja vastasseise täis. Nostalgiline kaugenemine valib minevikus olevaid sündmusi ja teeb need vastuvõetavamaks, et minevik tunduks täiuslik, stabiilne, sidus ja turvaline, teisisõnu võimalikult erinevaks olevikust.” (Hutcheon 1998).

Mineviku nostalgiat esineb “Teateid surmast” selgelt väljaõelduna, kui jutustaja soovib tagasi Prahasse, mis oli esimene Euroopa suurlinn, milles ta viibis vaid paar päeva. Mälestus Prahast on idealiseeritud: “Aastad läksid, hämar ja salapärane Praha virvendas igatsusmaastikul, kiirgas ja tõmbas ligi” (Jõerüüt 2005: 167). “Muutlikus” pole aga Praha enam nostalgiline koht. Kohanostalgia oleneb sellest, kus ollakse olevikus. “Muutlikus” on Jõerüüt Riias ja nostalgiseks on mõtteis kujunenud hoopiski Eesti. Lugeja tajub igatsust Eesti järele, kuigi see pole otseselt välja õeldud. Nostalgia peitub minevikust esiletõusvate hetkede meenutamises ja idülliseerimises.

2.2.2 Tuleviku nostalgia

Nostalgia võib mineviku kõrval esineda ka muu aja suhtes. Boymi järgi “nostalgia ei ole alati retrospektiivne; see võib olla ka tulevikku suunatud. Mineviku fantaasiatel, mis on määratletud oleviku vajaduste põhised, on otsene mõju tuleviku reaalsustele.” (Boym 2007: 8) Seega nostalgitsemine mineviku suhtes mõjutab seda, kuidas suhtutakse ja käitutakse tulevikus. See võib aga mingis mõttes hakata dikteerima tulevikku ja olla ohtlik. Boym, nii nagu ka Hutcheon, käsitleb nostalgia võimu ja soovib, et “vahepeal on eelistatud unistused rahule jätta, lasta neil olla mitte rohkem ega vähem kui unistused, mitte juhised tulevikuks.” (Boym 2007: 18) Boym toob välja, et vahepeal pole nostalgia suunatud minevikku ega tulevikku, vaid oleviku külgsuunas. Seda seetõttu, et “nostalgitseja tunneb lämmatatuna aja ja tuumi tavakohaste piiride poolt” (Boym 2007: 9) Seega inimene soovib olla kuskil mujal kui käesolevas ning piiritletud olevikus.

Just neid konventsionaalseid ajalisi piire tajub Jõerüüt alati ning soovib neist väljuda. Enda elulooraamatus on Jõerüüt öelnud: “On olemas sõna, mille üheaegne maagilisus, lihtsus ja paradoksaalsus on mind pikki aastakümneid võlunud ning millest mõtlemist ei raatsi mitte kunagi järele jätta: tulevikumälestused. See sõna väljendab sellist inimese suhet ajaga, mis on kaugel tavalooikast ja ratsionaalsusest” (Jõerüüt 2017: 180).

“Teateid surmast” seletab lahti tulevikumälestuste olemuse, kui Jõerüüt kirjeldab, kuidas ta enne Prahasse sõitu luges Camus’ Praha-muljeid. Selle kohta ta ütleb, “See oli väga kaasakiskuv, võtsin seda nagu teksti ja kui tulevikumälestust. Nagu pihtimust ja nagu vannet” (Jõerüüt 2005: 180). Tulevikumälestus on seega midagi, mis esindab seda, mida kunagi soovitakse teha või kogeda. Läbi terve “Teateid surmast” saadab jutustajat soov jõuda Prahasse. Camus kirjutus kinnitas seda soovi, tehes sellest Jõerüüdi jaoks midagi, mis on juba kellegi poolt mälestus, kuid mida soovib Jõerüüt ise endale mälestuseks saada. See on nostalgia millegi vastu, mida soovitakse ise kogeda.

2.3 Ajast väljumine

Aja piiratuses mõtiskleb Jõerüüt süngematel hetkedel. Pidev püüd eksistentsialistlikku mõtet leida viib soovini väljuda aja konventsionaalsetest piiridest. Ajast väljudes liigutakse kaduvikku. Kaduvik on kaduv, mööduv või kadunud, möödunud aeg või elu; olematus (EKSS). Olev Remsu järgi pole käesoleval ajastus surmakontseptsiooni, sest me pole surmale andnud ideelis-moraalset mõtestatust. Remsu arvates on kaasaja inimeste meelest surm lihtsalt absoluutne olematus, null, mõõdeteta tühjus, igavene kaduvik. (Remsu 2014)

Sellist mõtet saab rakendada ka Jõerüüdi loomingule, sest lugejana ei torka silma kohad, kus Jõerüüt pikemalt peatuks või arutleks selle üle, mis juhtub pärast surma. Surm tema loomingus on pigem käsitletud kaduvikuna. Kaduvik pole tema jaoks kui lõplik, vaid igavikuline nähtus: “Usun igavikku, aga uurin kaduvikku. Mõtlen kaduvikust. Kaduvikust, mille iga sekund ometi igavikku kuulub. Meist endist, meist kõigist mõtlen, kaduvatest, surelikest inimestest, kes ometi iga oma mõttega ja iga oma teoga igavikku kuuluvad, tahavad nad seda siis kangesti või ei taha mitte üks raas.” (Jõerüüt 2010: 21) Igavik, nii nagu aeg üldiselt, on midagi, mille eest inimene ka enda kaduvikuga ei saa põgeneda.

Kui olemine ja igavik tundub raske kanda, mõjub olevikust väljumine soovina. Teisalt on inimlike mõõtmete järgi lõpuks saabuv olematus paratamatu. Jõerüüt mõtiskleb ka eksistentsist ja rõhuvast ajalisest piiratuses: “Inimese armetusest mõtlen. Tema igatsuste suurusest, igatsuste paisumisest, aga ka tema ajalikust piiratuses, millest välja lipsata tahab igaüks. Tahab libiseda publikule nähtamatu prao kaudu kahe eesriidesiilu vahelt läbi, TEISELE POOLE. Ja olla SEAL.” (Jõerüüt 2010: 21) “Teine pool” võib olla tajutav kui kuskil mujal olek, kuid ka kui olek pärast elust lahkumist.

Jõerüüt mõtleb algusele ja lõpule ning aja halastamatusele selle piiratuse näol. Aeg mõjutab ja on koguaeg inimesel kannul, “Aeg voolab igatpidi, ja kõrvetab, ja küsib sinult endalt sinu hinda.” (Jõerüüt 2010: 29) Ehk mingis mõttes Jõerüüdi jaoks aeg ootab inimese lõppu ning “kõrvetab” siis, kui meenutab enda kohalolu ja piiratust. Ta tajub algust ja lõppu, seda, et kunagi teda polnud ja kunagi teda enam pole: “Kunagi varem olin Helsingis, oli väga külm. Kunagi varem olin olematu.” (Jõerüüt 2010: 26)

Kui Jõerüüt käsitleb kaduvikku ja teistpoolsust, teeb ta seda ainult enda seisukohalt. Ta teadvustab, et kõik inimesed tajuvad kaduvikku ja aega erinevalt: “Aga osad ei usu, et see läbilipsamise praegu on olemas. Osad ei usu, et eesriiet üldse on, arvavad, et sein. Osad kardavad eesriidetagust lavapimedust, kardavad põrgata vastu lavastaja ümarat kõhtu või tunda lavatöölise higilõhna. Ühe illusoorse kõhu ja ühe olematu lõhna pärast rikuvad nad ära oma igaviku!” (Jõerüüt 2010: 22) Igaviku all mõtleb autor selles kontekstis kaduvikku, mida inimesed tihtipeale kardavad või ei usu.

Jõerüüt usub kaduvikku: “Nii ei mõista minagi, kes ma aiman selle eesriideprao olemasolu, miks teised ei aima. Või miks nad kardavad lavatagust hämarust ja seal *uitavaid tegelasi. /.../ Kuidas ka tahaks, aga lõpuni ei mõista. Ja nemadki, kuidas ka tahaks, kuidas ka ma seletaksin, kuidas ma ka lehekülge lehekülje järel kirjatähtedega ei täidaks, nemad ei mõista kunagi minu tegude kõiki motiive.*” (Jõerüüt 2010: 22) Siin näeme eelnimetatud kordust. Kuigi püüame kellelegi enda olemuse kohta seletada midagi, jääb tihtipeale teistele mõistmatuks miski. See mõistmatus või arusaamatus teiste kohta on igavikuline. Sellest tulenevalt saab inimene lähtuda vaid enesest, mis on nähtav Jõerüüdi väheses teiste pihta suunatud üldistamises.

Kokkuvõte

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärk oli aja kujutamisest lähtuvalt uurida ja võrrelda Jaak Jõerüüdi romaani “Muutlik” (2010) ja novelli “Teateid surmast” (1987). Mõlemal teosel puudub sündmuste kronoloogia ja ajaline linearsus, mille tõttu nad erinevad ja tõusevad esile Jõerüüdi ülejäänud teostest. Samuti on oluline mõlema teose tugev omaeluloolisus ja päevikulaadne pihtimuslik aspekt, mis eristab neid Jõerüüdi muust loomingust. Mõlemal teosel on modernistliku proosa tunnused, mis samuti kinnitavad nende uudsust ja eripära Eesti kirjandusmaastikul.

“Muutlik” on kirjutatud päevikuvormis ning selles puuduvad läbivad tegelased ning kindlad tegevuspaigad. Liigutakse näiliselt üsna valimatult erinevate aega ja ruumide vahel. Novelli “Teateid surmast” puhul on oluline aga üks, kõige rohkem kirjeldatud tegelane, kelle surm mõjutab autorit liikuma enda mõttes ajas ja ruumis. Seosed tegelase surma ja eluga tekitavad uusi seoseid, millest arenebki loo narratiiv. Ajas ja ruumis liikumine on lugejale, erinevalt “Muutlikust”, selgitatud. Mõlema teose puhul on oluline osa Ajal, mis on Jõerüüdi järgi “Muutliku” peategelane. Aja möödumine mõjutab mälestust millestki, mis on varem minevikus toimunud.

Esimeses peatükis seletatakse lahti narratiivi olemus. Esimese alapeatükina uuritakse ajalise lineaarsuse puudumist ja hetkedel peatumist narratiivis, mille eesmärgiks on tähendusloome. Ajalise lineaarsuse puudumine paradoksaalsel kombel teeb paremini mõistetavaks Jõerüüdi loodavad seosed mineviku, oleviku ja tuleviku vahel. Erineva mõju ja olulisusega hetked, millel peatuda, toetavad lineaarsuse puudumist. Hetkede pideva vahetuse näol ei voola aeg kunagi samas rütmis. Osadel hetkedel peatutakse kauem kui teistel ning need mõjuvad narratiivis katkestuse või pausina. Sellise eripärase

tekstilise ülesehituse kasutamine lineaaraja katkestamise ja hetkedel peatumise näol teeb Jõerüüdile võimalikuks aja tajumisega mängimise. Teine alapeatükk lähtub olevikust, võttes lähema uurimise alla argipäevase oleviku, mis on mõlemas Jõerüüdi teoses läbivaks teemaks. Samuti on välja toodud argipäeva hetkede korduse mõju, mis toetab oleviku tajumist igavikulisena.

Teine peatükk keskendub ajale kui teemale. Esimese alapeatükina on aja ja ruumi ebatavalise käsitluse tõttu seletatud kronotoobi mõiste. “Teateid surmast” ja “Muutlikku” valdab teekronotoop. Autor on (elu-)teel ning annab edasi erinevaid seoseid kogetud ja kogetava aja ja ruumi vahel. See, kuidas tajutakse olevikku, sõltub antud kohast ja hetkest ning mälestustest ja seostest muu aja ja kohaga. Samuti teeb kronotoop võimalikuks aja kiirendamise või aeglustamise. Seda tekstis edasi antavale tunnetuslikule poolele, mis on omistatud teatud kohale ja ajale.

Teise peatüki teine alapeatükk kirjeldab nostalgiat, mis esineb Jõerüüdi teostes nii mineviku kui ka tuleviku vastu. Nostalgia väljendub eelkõige igatsusena põgeneda argipäevasest olevikust. Mineviku nostalgia on suunatud enamasti mälestustesse millestki, mida idealiseeritakse. Tuleviku nostalgia aga väljendub igatsuses millegi vastu, mida soovitakse kunagi kogeda ja seeläbi unistusena samuti ilustatakse. Välja on toodud ka igatsus kaduviku järele, sest teostes esineb teatav igatsus pääseda aja ning ruumi ahistavast piiratud seisundist.

“Teateid surmast ja “Muutlikku” elutunnetus on leplik. Kõige paremini sobiks käesoleva töö autori arvates mõlemaid teoseid iseloomustama Jõerüüdi elulooraamatu pealkiri “On nagu on”. Nimelt esineb nostalgiat ja seoseid paremate kohtade ja aegadega, kus Jõerüüt sooviks olla või mida igatseb. Seda tunnet tiivustab rahulolematuse olemine olevikuga, mis tundub olevat enda argipäevases muutumatuses igavene. Küll aga Jõerüüt ei kaehle, vaid on salliv. Ta mõistab, et kõik muutub ja juhtub omal ajal.

Kirjandus

Annus, Epp 2002. Kuidas kirjutada aega. Toim. M. Orav, L. Jago. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

Annus, Epp 2002b. Narratiivi ajalikus. – Aeg ja kirjandus. Toim. Rein Veidemann. Tartu: Bookmill trükikoda, lk 37–54.

Augustinus, Aurelius 1993. Pihtimused. Tõlk. Ilmar Vene. Tallinn: Logos.

Bahtin, Mihhail 1987. Valitud töid. Koostanud Peeter Torop. Tallinn: Eesti Raamat.

Boym, Svetlana 2007. Nostalgia and Its Discontents. The Uses of the Past, Vol 9, nr 2, lk 7–18.

Eriksen, Niels Nymann 2000. Kierkegaard's Category of Repetition: A Reconstruction. Berliin: Walter de Gruyter.

Godiņš, Guntars 2010. Reeglitevastane raamat. Postimees, 6. detsember; <http://kultuur.postimees.ee/352683/reeglitevastane-raamat>. Vaadatud 10.03.2017.

Hennoste, Tiit 2003. Eurooplaseks saamine. Kõrvalkäija altkulmupilk. Artikleid ja arvamusi 1986–2003. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Hennoste, Tiit 2016. Eesti kirjanduslik avangard 20. sajandi algul. Hüpped modernismi poole I. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Hutcheon, Linda 1992. Irony, Nostalgia and the Postmodern; <http://www.library.utoronto.ca/utel/criticism/hutchinp.html>. Vaadatud 18.04.2017.

Jõerüüt, Jaak 2005. Sõber. Valik novelle 1979-2005. Tallinn: Tuum.

Jõerüüt, Jaak 2010. Muutlik. Tallinn: Tuum.

Jõerüüt, Jaak 2017. On nagu on. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus.

Kareva, Doris 2011. Muutlik varjuteater. – Sirp, 6. jaanuar; <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c7-kirjandus/muutlik-varjuteater/>. Vaadatud 20.05.2017.

Kõresaar, Ene 2008. Nostalgia ja selle puudumine eestlaste mälukultuuris. – Keel ja Kirjandus, 10. jaanuar; <http://keeljakirjandus.eki.ee/760-773.pdf>. Vaadatud 10.04.2017.

Melberg, Arne 1990. Repetition (In the Kierkegaardian Sense of the Term). – Diacritics, Vol. 20, No. 3 (Autumn, 1990), lk 71-87; <http://www.jstor.org.ezproxy.utlib.ut.ee/stable/pdf/465332.pdf>. Vaadatud 10.04.2017.

Raitar, Inga 2004. ELAMUS: Mika Waltari “Riigi Saladus” (Ortoprint-Toronto 1965), “Turms, surematu” jt. – Eesti Ekspress, 29. aprill; <http://ekspress.delfi.ee/areen/elamus-mika-waltari-riigi-saladus-ortoprint-toronto-1965-turms-surematu-jt?id=69088089>. Vaadatud 10.05.2017.

Raud, Rein 2013. Mis on kultuur? Sissejuhatus kultuuriteooriatesse. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Remsu, Olev 2014. See sõna sest surmast. – Sirp, 7. november; <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/see-sona-sest-surmast/>. Vaadatud 10.05.2017.

Veidemann, Rein 2002. Aja semiootika. – Aeg ja kirjandus. Toim. Rein Veidemann. Tartu: Bookmill trükikoda, lk 9–36.

Veidemann, Rein 2011. Jaak Jõerüüdi tekst ja metatekst. – Keel ja Kirjandus, nr 6; <http://keeljakirjandus.eki.ee/Veidemann%20453.pdf>. Vaadatud 12.05.2017

Veidemann, Rein 2011b. Journey towards yourself. – Estonian Literary Magazine, nr 2; http://estinst.ee/wp-content/uploads/2017/03/302_ELM_small_2011-autumn.pdf. Vaadatud 12.05.2017

VSL = Võõrsõnade leksikon; <http://www.eki.ee/dict/vsl/>. Vaadatud 15.06.2017.

Väljataga, Märt 2008. Narratiiv. – Keel ja Kirjandus, 9. märts; <http://keeljakirjandus.eki.ee/684-697.pdf>. Vaadatud 15.04.2017.

Väljataga, Märt 2011. Narratiiv. – Humanitaarteaduste metodoloogia. Koostanud Marek Tamm. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 241–262.

Summary

The purpose of this thesis is study and compare Estonian well-versed prose writer, poet, diplomat and politician Jaak Jõerüüt's novella "Teateid surmast" (1987) and novel "Muutlik" (2010) in the aspect of time, specifically the present. In both works there is no chronology or linearity of events, which makes them stand out from the rest of Jõerüüt's creation. In both novella and novel, there is a strong self-evolutionary and confessional aspect that distinguishes them from other Jõerüüt's works. Both works have modern prose features, which also supports their novelty and peculiarity in the Estonian literary scene.

"Muutlik is written in the form of a diary and does not contain any specific characters or places. At first there seems to be quite unreasonable movement in time and space. Novella "Teateid surmast" has one character whose death affects the author to move in his sense of time and space. Relationships with the death and life of a dead colleague create new connections in the mind of Jõerüüt, from which the narrative of the story develops. The movement of time and space, unlike in "Muutlik", is explained. An important part in both works is the Time, which, by the words of Jõerüüt, is the main character in "Muutlik". The passage of time affects the memory of something that happened in the past.

The first chapter concentrates on the nature of the narrative. The first section of the chapter examines the absence of temporal linearity and moments of pause in narrative, with the purpose of creating meaning. The absence of linear time paradoxically makes it easier to understand the links created by Jõerüüt between the past, the present and the future. The second section is focuses on the present, taking a closer look at the ferial

present that passes through the themes of both “Teateid surmast” and “Muutlik”. It also shows the effect of repetition of everyday life, which supports the perception of the present as eternal.

The second chapter focuses on time as a topic. The first section explains the nature of chronotope due to Jõerüüt’s unusual depiction of time and space. The way that the present is perceived, depends on memories and relationships that a person has with other times and places. The chronotope also makes it possible to fasten or slow down the feeling of time in the narrative. Chronotope of the road is a main figure that Jõerüüt uses to describe his own life path.

The second section of the second chapter describes nostalgia that Jõerüüt expresses towards both the past and the future. Nostalgia is stated primarily by the longing to escape from the dull and repetitive everyday life. Nostalgia towards the past is mostly aimed at memories of something that is idealized. However, future nostalgia is expressed in the feeling of longing for something that a person wants to experience, and therefore, embellishes as a dream. Also longing for nothingness has been mentioned, as Jõerüüt occasionally expresses a wish to escape the limiting borders of time and space.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Marje Paddar,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose “Olevik Jaak Jõerüüdi teostes “Muutlik” ja “Teateid surmast””, mille juhendaja on Johanna Ross,

1.1 reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2 üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 23.08.2017